

دانشکده الهیات

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه و حکمت اسلامی

عنوان

حسن و قبح عقلی از دیدگاه متفکران معاصر
مرحوم مظفر، آیت الله سبحانی و استاد مصباح

استاد راهنما

جناب آقای عزیز الله فیاض صابری

استاد مشاور

جناب آقای دکتر جهانگیر مسعودی

نگارش

لیلی یوسفی ابدال آبادی

اظهارنامه

اینجانبلیلی یوسفی ابدال آبادی..... دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشتهفلسفه و کلام اسلامی..گرایش فلسفه اسلامی... دانشکدهالهیات و معارف اسلامی..... دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده رساله/پایان نامه ...حسن و قبح عقلی از دیدگاه متفکران معاصر، مرحوم مظفر، آیت الله سبحانی و استاد مصباح..... تحت راهنماییجناب آقای عزیزالله فیاض صابری.... متعهد می‌شوم:

- تحقیقات در این رساله/پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- مطالب مندرج در رساله/پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
- کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام « دانشگاه فردوسی مشهد » و یا « Ferdowsi University of Mashhad » به چاپ خواهد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی رساله/پایان نامه تأثیرگذار بوده‌اند در مقالات مستخرج از رساله/ پایان نامه رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این رساله/پایان نامه، در مواردی که از موجود زنده (یا بافتهای آنها) استفاده شده است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این رساله/پایان نامه، در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

تاریخ

امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانه‌ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در رساله/پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد

یک روز نسیم خوش خبر می آید

بس مژده به هر کوی و گذر می آید

عطر گل عشق در فضا می پیچد می آبی و انتظار سر می آید... .

تقدیم به

ساحت مقدس مولایم مهدی موعود (عج)

و

بارگاه مقدس هشتمین اختر تابناک ولایت

حضرت علی بن موسی الرضا (ع)

تقدیم به مادرم

که مهرش در دلم گرامی و مقدس است و آنچه دارم از دعای خیر اوست

تقدیم به پدرم

که مهرش بنایی شد برای تلاش پرشورم در کسب دانش

بوسه بر دستان پر مهرشان و سپاس بی‌کران از محبت‌های بی‌دریغشان

تقدیم به

عشق پاک زندگی ام، همسر عزیزم که وجودش برایم همه آرامش است

و تقدیم به

خواهرها و برادرانم

تشکر و قدردانی

سپاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت، او که در پیمودن مسیر دشوار زندگی، عزیزانی را در سر راهم قرار داد تا طی مسیر برایم آسان شود.

در آغاز از پدر عزیزم، که همواره مشوق من در راه تحصیل بوده، و از مادر مهربانم که دعای خیرش همیشه بدرقه راهم می باشد، تشکری ویژه نموده و از همسر فداکارم که در همه حال متحمل زحماتم بوده قدردانی می کنم. همچنین از استاد راهنمای ارجمندم، جناب آقای عزیزالله فیاض صابری و از استاد مشاور بزرگووارم، جناب آقای دکتر جهانگیر مسعودی، که در اجرای این مهم یاری ام نموده اند، صمیمانه متشکرم.

بسمه تعالی
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: حسن و قبح عقلی از دیدگاه متفکران معاصر، مرحوم مظفر، آیت الله سبحانی و استاد مصباح

نام نویسنده: لیلی یوسفی ابدال آبادی

نام استاد(ان) راهنما: آقای عزیز الله فیاض صابری

نام استاد(ان) مشاور: آقای دکتر جهانگیر مسعودی

دانشکده: الهیات	گروه: فلسفه و حکمت اسلامی	رشته تحصیلی: فلسفه اسلامی
تاریخ تصویب:	تاریخ دفاع:	
مقطع تحصیلی:	کارشناسی ارشد	تعداد صفحات: ۱۵۴

چکیده رساله/پایان نامه :

یکی از مسائلی که از دیر باز تاکنون از مباحث جدی و مناقشه برانگیز نزد متفکران معاصر، از جمله فلاسفه و اصولیین و به ویژه متکلمان بوده است مسأله حسن و قبح در افعال شخص عاقل - به ویژه انسان - است.

گذر زمان و طرح دیدگاه‌های جدید درباره اخلاق و فلسفه اخلاق، ضرورت و اهمیت این مسأله را پیش از پیش نمایان می‌سازد. پرسش اصلی این است که آیا حسن و قبح عقلی است یا شرعی؟ منظور از عقل، عقل نظری است یا عقل عملی؟ مشهور است که عدلیه، هوادار عقلانیت حسن و قبح افعال و اشاعره پیرو شرعی بودن حسن و قبح افعال می‌باشند.

در تاریخ تفکر مسلمانان، معانی متفاوتی برای حسن و قبح بیان شده است: ۱- کمال و نقص ۲- ملامت و منافرت با نفس ۳- استحقاق مدح و ذم. دو معنای نخست مورد اتفاق اشاعره و عدلیه و معنای سوم مورد اختلاف آنها می‌باشد. قاعده حسن و قبح ذاتی، در حل و فصل بسیاری از مسائل کاربرد دارد. مباحث ملازمات و استلزامات عقلی در اصول فقه، جاودانگی و پایداری ارزش‌های اصیل انسان در علم اخلاق و مسائل مهم کلامی، از جمله: وجوب تکلیف، حسن عقاب الهی، لزوم بعثت انبیا، قاعده ی لطف و... به این مسئله مبتنی اند.

محور پژوهش حاضر این است که، معانی اجماعی و مورد اختلافی در معنای حسن و قبح را بیان کرده و مراد از ذاتی و عقلی بودن این مسأله، دلایل قائلین و منکرین حسن و قبح و آثار و نتایج آن را از نظر متفکرین معاصر - آقایان، سبحانی، مظفر و مصباح - بیان کنیم.

امضای استاد راهنما:	کلید واژه:
تاریخ:	۱. حسن و قبح ۲. حسن و قبح ذاتی ۳. حسن و قبح عقلی ۴. عقل عملی ۵. عقل نظری

فهرست مطالب

مقدمه	۱
تعریف مسأله و تبیین موضوع	۱
پیشینه تحقیق	۱
پرسش های اساسی تحقیق	۲
فرضیه ها یا پاسخ های احتمالی تحقیق	۲
ضرورت تحقیق و هدف	۲
کاربردهای تحقیق	۳
جنبه جدید بودن و نوآوری طرح	۳
روش انجام تحقیق	۳
ساختار پژوهش	۳
محدودیت های پژوهش	۴
فصل اول: کلیات	۵
معنای لغوی و اصطلاحی حسن و قبح	۶
۱-۱- معنای لغوی	۶
۲-۱- معنای اصطلاحی	۷
۳-۱- عقل عملی و عقل نظری	۱۰
۴-۱- پیشینه حسن و قبح	۱۵
۵-۱- پیشینه حسن و قبح در تفسیرالمیزان	۱۹
۶-۱- شرح حالی از زندگینامه مرحوم مظفر، آیت الله سبحانی و استاد مصباح	۲۱
۱-۶-۱- مختصری از شرح حال شیخ محمد رضا مظفر	۲۱
۲-۶-۱- مختصری از زندگینامه آیت الله سبحانی	۲۳
۳-۶-۱- مختصری از زندگی نامه استاد مصباح	۲۶
فصل دوم عقلی بودن حسن و قبح از دیدگاه مرحوم مظفر، آیت الله سبحانی و استاد مصباح ...	۲۷
۱-۲- عقلی بودن حسن و قبح از دیدگاه مرحوم مظفر	۲۸
۲-۱-۱- مقدمه	۲۸
۲-۱-۲- اقسام دلیل عقلی	۲۹

- ۳۰ ۲-۱-۳- چرا این مباحث ملازمات عقلیه نامیده شده است
- ۳۲ ۲-۱-۴- مستقلات عقلیه
- ۳۳ ۲-۱-۵- حسن و قبح
- ۳۴ ۲-۱-۶- معانی حسن و قبح
- ۴۰ ۲-۱-۷- عللی ایجاب کننده عقل عملی به حسن یا قبح چیزی
- ۴۳ ۲-۱-۸- حسن و قبح عقلی
- ۴۶ ۲-۲- عقلی بودن حسن و قبح از دیدگاه آیتالله سبحانی
- ۴۶ ۲-۲-۱- ملاک‌های حسن و قبح
- ۴۹ ۲-۲-۲- دلایل اثبات و انکار حسن و قبح عقلی
- ۴۹ ۲-۲-۲-۱- دلایل اثبات و تنبیهات حسن و قبح
- ۵۳ ۲-۲-۲-۲- دلایل انکار و شبهات منکرین
- ۶۲ ۲-۲-۳- حسن و قبح عقلی
- ۶۵ ۲-۳- عقلی بودن حسن و قبح از دیدگاه استاد مصباح
- ۶۵ ۲-۳-۱- معانی حسن و قبح
- ۶۵ ۲-۳-۲- اخباری بودن مفاهیم اخلاقی
- ۶۶ ۲-۳-۳- انتزاعی بودن مفاهیم اخلاقی
- ۶۹ ۲-۳-۴- حسن فعلی و حسن فاعلی
- ۷۱ ۲-۳-۵- حسن و قبح عقلی
- ۷۸ ۲-۴- مقایسه و تطبیق آراء
- ۷۹ فصل سوم ذاتی بودن حسن و قبح از دیدگاه مرحوم مظفر، آیت الله سبحانی و استاد مصباح
- ۸۰ ۳-۱- ذاتی بودن حسن و قبح از دیدگاه مرحوم مظفر
- ۸۰ ۳-۱-۱- معنای حسن و قبح ذاتی
- ۸۲ ۳-۲- ذاتی حسن و قبح از دیدگاه آیتالله سبحانی
- ۸۲ ۳-۲-۱- ذاتی و عرضی
- ۸۳ ۳-۲-۲- ایساغوجی و باب برهان
- ۹۳ ۳-۲-۳- حسن و قبح ذاتی
- ۹۵ ۳-۳- ذاتی بودن حسن و قبح از دیدگاه استاد مصباح

- ۳-۴- تطبیق و مقایسه آرا ۱۰۱
- فصل چهارم: آثار حسن و قبح عقلی از دیدگاه مرحوم مظفر، آیت الله سبحانی و استاد مصباح ۱۰۲
- ۴-۱- آثار حسن و قبح عقلی از دیدگاه مرحوم مظفر ۱۰۳
- ۴-۱-۱- ملازمه عقلی بین حکم عقل و حکم شرع ۱۰۳
- ۴-۱-۲- امر ارشادی و امر مولوی ۱۰۴
- ۴-۲- آثار حسن و قبح عقلی از دیدگاه آیت الله سبحانی ۱۰۸
- ۴-۲-۱- معرفت الله یا وجوب شناخت منعم ۱۰۸
- ۴-۲-۲- توصیف خدا به عدل و حکمت ۱۰۹
- ۴-۲-۲-۱- عدل در لغت و اصطلاح ۱۰۹
- ۴-۲-۲-۲- تجلیات عدل ۱۱۰
- ۴-۲-۲-۳- گواه متکلمان بر نفی صدور قبیح ۱۱۳
- ۴-۲-۳- لزوم لطف یا قاعده لطف ۱۱۷
- ۴-۲-۳-۱- وجوب لطف ۱۱۹
- ۴-۲-۳-۲- دلیل قاعده لطف ۱۲۱
- ۴-۲-۴- لزوم بعثت پیامبران ۱۲۱
- ۴-۲-۵- حسن تکلیف ۱۲۴
- ۴-۲-۵-۱- وجه حسن تکلیف ۱۲۶
- ۴-۲-۵-۲- غرض از تکلیف ۱۲۸
- ۴-۲-۶- تصدیق مدعیان نبوت ۱۳۰
- ۴-۲-۷- قوانین ثابت در جهان متغیر ۱۳۱
- ۴-۲-۸- پایه ی خاتمیت ۱۳۲
- ۴-۲-۹- پایه اخلاق جاودان ۱۳۲
- ۴-۳- آثار حسن و قبح عقلی از دیدگاه استاد مصباح ۱۳۳
- ۴-۳-۱- نحوه اثبات محمول برای موضوع در قضایای اخلاقی ۱۳۷
- ۴-۳-۲- خلاصه نتایج ۱۳۸
- ۴-۴- مقایسه و تطبیق آرا ۱۴۱
- نتایج و یافته‌های تحقیق ۱۴۳

مقدمه

تعریف مسأله و تبیین موضوع

در این جا برآنیم تا به بیان معانی حسن و قبح به خصوص معنای سوم آن که مورد نزاع اشاعره و معتزله است پردازیم.

حسن و قبح در نگاه متکلمان مسلمان به سه معنی به کار می‌رود:

الف- هر صفت کمالی را حسن و هر صفت نقصی را قبیح گویند، مانند علم و جهل.

ب- هر چه ملایم با طبع باشد حسن است مانند لذائذ، و هر چه منافی و ناسازگار با طبع باشد قبیح نامند، مانند آلام.

ج- هر فعلی را که فاعل آن مستحق مذمت باشد، قبیح نامند؛ و فعلی را که این گونه نباشد حسن گویند.

در این رساله برآنیم که دیدگاه سه متفکر مسلمان معاصر آقایان، سبحانی، مظفر و مصباح را در باب معنا و منشأ حسن و قبح بیابیم. این موضوع را در قالب مسائل تحقیق دنبال خواهیم نمود.

پیشینه تحقیق

پیش از این هیچ رساله، مقاله و کتابی، با این موضوع و از دیدگاه این متفکران آن هم به طور تطبیقی صورت نگرفته است.

اما از مقالاتی که به صورت جزئی در این مورد نوشته شده است می‌توان به این مقالات اشاره کرد: «سنخ قضایای حسن و قبح در دیدگاه محققان اسلامی» از مهدی علیپور، «دلایل حسن و قبح عقلی» از محمد کاظم خراسانی، و «معناشناسی حسن و قبح از دیدگاه عالمان مسلمان» از محسن جوادی و قباد محمدی شیخی اشاره کرد.

از کتب کلامی، فلسفی، اخلاقی و حتی اصولی نیز که به طور کلی به این موضوع پرداخته‌اند می‌توان به «حسن و قبح عقلی یا پایه‌های اخلاق جاودان» از آیت الله جعفر

سبحانی و «فلسفه اخلاق از دیدگاه متفکرین معاصر» از امید مسعود، فلسفه اخلاق از محمد تقی مصباح یزدی، اصول الفقه مرحوم مظفر، سرمایه ایمان از لاهیجی، کشف المراد و جوهر النضید علامه حلی، تلخیص المحصل و تجرید الاعتقاد و اساس الاقتباس خواجه نصیر طوسی، محصل الافکار و الاربعین فخررازی، اشاره کرد.

پرسش های اساسی تحقیق

۱- حسن و قبح عقلی است یا شرعی؟

۲- حسن و قبح عقلی ذاتی است یا نه؟

۳- چه آثاری بر وجود حسن و قبح عقلی مترتب است؟

این سه مسأله در واقع قالب اصلی این رساله است. که ابتدا نظریات هر یک از این متفکرین را در همان قالبی که خود ارائه داده اند، بیان می‌کنیم سپس دیدگاه هر یک را در موضوع «حسن و قبح عقلی» بر می‌گزینیم و سعی می‌کنیم ضمن تحفظ و امانتداری نسبت به مباحث متفکرین یاد شده پاسخ سؤالات یاد شده را از مفهوم کلام آنها استخراج و استنباط کنیم.

فرضیه‌ها یا پاسخ های احتمالی تحقیق

۱- هر سه متفکر به به حسن و قبح عقلی در برابر شرعی قائلند.

۲- حسن و قبح، نسبت به بعضی افعال ذاتی و نسبت به بعضی افعال عرضی است.

۳- حسن و قبح عقلی در بسیاری از مسائل علم کلام مبدأ تصدیقی قرار می‌گیرد و محور و مرجع بسیاری از مباحث در مسائل فلسفه اخلاق است.

ضرورت تحقیق و هدف

اتصاف افعال خدا به حسن و قبح مبدأ تصدیقی بسیاری از مسائل کلامی است و این اتصاف مبنی بر ثبوت حسن و قبح عقلی است پس بر هر دانشجوی رشته فلسفه و کلام بحث از حسن و قبح عقلی لازم و ضروری است.

کاربردهای تحقیق

در مسائل کلامی و اخلاقی حتی اصولی و فقهی کاربرد بسیار دارد و مبدأ تصدیقی بسیاری از مسائل کلامی است.

و از آنجا که این تحقیق رأی و نظر متفکرین معاصرین چون آقایان مصباح، سبحانی و مظفر مورد بررسی قرار می‌دهد، بنابراین علم آموز امروزی تمایل بیشتری به نظریات آنها از خود نشان می‌دهد و از این جنبه نیز کارایی خواهد داشت.

جنبه جدید بودن و نوآوری طرح

جنبه نوآوری بودن این رساله بیشتر به خاطر این است که این متفکرین از متأخرین هستند و تاکنون بحث تطبیقی با موضوع «حسن و قبح عقلی» بین آنها صورت نگرفته است.

روش انجام تحقیق

روش تحقیق در مقام گردآوری، از طریق روش اسنادی، به کمک مطالعات کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی - تحلیلی و با الگوی تطبیقی می‌باشد، در برخی موارد نیز ناچاریم برای یافتن پاسخ سوالاتی که خود متفکر مستقیماً به آن پرداخته به روش غیرمستقیم، از بیانات او درباره موضوع تحقیق برداشت و استنباط کنیم؛ و به مقایسه و تطبیق عملی دیدگاه‌های هر یک از آنها پردازیم.

ساختار پژوهش

در فصل اول کلیات رساله، شامل معانی لغوی و اصطلاحی حسن و قبح، پیشینه حسن و قبح و شرح مختصری از زندگی سه متفکر بیان شده است. فصل دوم بیان دیدگاه‌های هر یک از این اشخاص در باب حسن و قبح عقلی، و در ذیل آن به بیان معانی و ملاک‌های حسن و قبح، عقل نظری و عقل عملی و ادله منکرین و قائلین به حسن و قبح عقلی و در پایان آن، به تطبیق آرا پرداخته شده است. در فصل سوم نیز دیدگاه این سه متفکر در باب ذاتی بودن حسن و قبح، و در ذیل آن به ذاتی باب برهان و ذاتی باب ایساغوجی پرداخته شده است و در پایان فصل به تطبیق آرا پرداخته‌ایم. در فصل چهارم نیز آثار و نتایج حسن و قبح عقلی از دیدگاه هر یک از آنها به

طور جداگانه، و در پایان مانند فصول پیشین به تطبیق آرا پرداخته‌ایم. در قسمت نتایج پایانی، مقایسه دیدگاه‌های آن‌ها به طور کلی بیان شده است.

محدودیت‌های پژوهش

از آن‌جا که متفکرین پایان‌نامه از متفکرین معاصر هستند علاوه بر این‌که کتب و نوشته‌های آن‌ها در باب موضوع رساله محدود می‌باشد، ترجمه و شروح نیز بر کتب ایشان اندک بوده و در اکثر آن ترجمه و شروحي نیست بنابراین تطبیق دادن نظریات آن‌ها دقت بیشتری را می‌طلبد.

فصل اول: کلیات

معانی لغوی و اصطلاحی حسن و قبح

عقل عملی و عقل نظری

پیشینه حسن و قبح

پیشینه حسن و قبح در تفسیرالمیزان

شرح حالی از زندگی‌نامه مرحوم مظفر، آیت‌الله سبحانی و استاد مصباح

معنای لغوی و اصطلاحی حسن و قبح

۱-۱ - معنای لغوی

الحسن: حسن به ضم حاء، مقابل قبح است و امری است که ملائم با طبع باشد.^۱ به معنای زیبایی، حسن، قشنگی و استخوان پشت آرنج است.^۲

حسن هر چیزی است که مورد رغبت واقع می‌شود و آن سه قسم است: یا حسن است از جهت عقل، هوس و حس.^۳

الحسنه، جمع حسنات، کار نیکو، نعمت و روزی است.^۴ و نیز هر نعمت مسرورکننده‌ای که در نفس و بدن و احوال آن به انسان می‌رسد. فرق بین حسن و الحسنه، این است که حسن در اشیاء و وقایع گفته می‌شود، و حسنه، اگر صفت باشد همین گونه است، ولی اگر اسم باشد فقط در وقایع گفته می‌شود.^۵ حسن ابتداء کلام در نظم و نثر، در صورتی است که ابتداء سخن از الفاظ عذب و لطیف و منظم تشکیل شدم باشد. اهل بیان می‌گویند سه موضع از کلام باید زیبایی و جلوه خاص داشته باشد: یکی ابتداء کلام است که از لحاظ لفظ و معنی ملایم طبع باشد، دوم انتها آن، که باید با ابتداء آن مناسبت داشته باشد و سوم وسط کلام که باید به طور تدریج با به کار بردن الفاظ روان با سبک منظم و ملائم با مقام و طبع منتقل به مقصود شود و رعایت میان افتتاح کلام و مقطع آن بنماید.^۶

القبح ضد الحسن و الحسن ضد القبح،^۷ القبح و القباحه، مصدر حسن عام در هر چیزی

^۱ - سجادی، جعفر، فرهنگ معارف اسلامی، ص ۲۷۲

^۲ - لويس معلوف، المنجد، ج ۱، صص ۲۸۴ و ۲۸۵

^۳ - راغب اصفهانی، مفردات، ص ۱۶۱

^۴ - لويس معلوف، المنجد، ج ۱، صص ۲۸۴ و ۲۸۵

^۵ - راغب اصفهانی، مفردات، ص ۱۶۱

^۶ - سجادی، جعفر، فرهنگ معارف اسلامی، ج ۲، ص ۲۷۲

^۷ - الحسين احمد بن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، ج ۲، ص ۵۷ و ترتيب مقاييس اللغة، ص ۲۲۷ و الازدي، ابي بكر محمد بن

حسن بن زيد، ترتيب جمهره اللغة، ج ۳، ص ۸۴

است.^۱

القبیح جمع قباح، قبحی و قباحی؛ به معنای زشت و القبح به معنای زشتی است که در مورد گفتار یا عمل یا چهره به کار می‌رود. القبیح و القباح، محل پیوند ساق و ران، سر استخوان بازو که به آرنج متصل است.^۲

قبیح چیزی است که چشم از آن روی گردان شود و اعمال و احوالی که نفس از آن روی گردان است. و قوله «من المقبوحین»، کسانی که با حالت منکر نشان دار شوند. و این اشاره است به آنچه که خدا کفار را به کثیفی و نجاست و این‌گونه صفات وصف کرده است. و نیز اوصافی که در روز قیامت برای آنها وصف کرده است، از قبیل سیاهی چهره، کشیده شدن به غل و رنجیر و مانند اینها. و این تعبیر که قبحه الله عن الخیر، یعنی خداوند خیر را از او دور کرد.^۳

۱-۲- معنای اصطلاحی

حسن در عرف علما تنها در سه معنا اطلاق می‌شود. همچنان‌که ضد حسن که قبح است نیز بر سه معنا بیشتر اطلاق نمی‌شود. معنی اول این‌که هر چه ملایم با طبع آدمی بود دارای حسن باشد و هر چه منافر با طبع بود دارای قبح است.^۴ آنچه ملایم و منافر با طبع آدمی نباشد اطلاق حسن و قبح در مورد آن جایز نیست. مانند افعال خدا که چون معلل به غرضی نیست، نمی‌توان گفت دارای حسن و یا قبح می‌باشد. برخی حسن و قبح را به موافقت یا عدم موافقت با غرض تفسیر کرده‌اند، و گاهی حسن و قبح را به مصلحت و مفسده تعبیر کرده‌اند و گفته‌اند هر چه مشتمل بر مصلحت است حسن و هر آنچه مشتمل بر مفسدت باشد قبح است. و مآل هر سه تعبیر یکی است، زیرا آنچه موافق با غرض باشد برای

^۱ - فراهیدی، خلیل احمد، کتاب العین، ج ۳، ص ۱۴۳۲

^۲ - لویس معلوف، المنجد، ج ۲، ص ۸۴۹

^۳ - راغب اصفهانی، مفردات، ص ۵۱۳

^۴ - مظفر، محمد رضا، اصول الفقه، ص ۱۵۷ و مصباح، محمد تقی، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، ص ۹۰

صاحب آن مصلحت خواهد داشت و همچنین آنچه ملایم طبع صاحبش باشد، زیرا طبع او متمایل به سوی آنست، و همین قضیه درباره ضد آن، که مخالف با غرض و یا منافر با طبع باشد نیز صادق آید، زیرا در صورت اول اندیشه سود در خاطر آدمی می‌گذرد، و در صورت دوم عکس آن. و در این موارد مراد از طبع مزاج آدمی نیست، چه بسا شود که شیء موافق با غرض منافر طبع باشد، مانند داروی بد طعم برای بیمار، بلکه مراد از طبع خوی انسانی است، که جالب منافع و دافع مضار می‌باشد.^۱

معنی دوم حسن؛ صفت کمال بودن شیء است و ضد آن که قبح است صفت نقص بودن شیء است، مانند علم که صفت کمال حسن است و ضد آن جهل که صفت نقص و قبح است.^۲

معنی سوم حسن؛ درخور مدح بودن شیء است برعکس قبح که درخور ذم بودن باشد.^۳ و آنچه درخور هیچ یک از مدح و ذم نباشد، خارج از حسن و قبح باشد. و این مخصوص افعال خداست، و اگر بخواهیم این معنا را بر افعال بندگان اطلاق کنیم، باید گفت که حسن درخور مدح بودن در این جهان و درخور ثواب بودن در جهان دیگر است. پس طاعت حسن و معصیت قبیح باشد، و مباح و مکروه و افعال برخی نامکلفان مانند دیوانگان و حیوانات حد وسط بین حسن و قبح باشند. اما فعل کودک گاه حسن است مانند واجب و مندوب و گاه واسطه می‌باشد، و نیز همین است نتیجه گفتار کسی که گوید: حسن عبارت است از آنچه که خداوند بندگان را به فعل آن امر کرده، و قبیح عبارت است از کاری که خداوند بندگان را به ترک آن امر کرده است، چه این تفسیر نیز مخصوص به افعال بندگان باشد و به معنی اول بر می‌گردد، زیرا این همان تفسیر اشعری است که می‌گوید حسن و قبح هر دو شرعی باشند، جز آن که از حسن بنابراین معنا، واجب و مندوب منظور است و از قبح حرام را در نظر گیرند. اما مباح و مکروه و افعال نامکلفان مانند کودکان و دیوانگان

^۱ - حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، ج ۴، صص ۵۲۶

^۲ - مظفر، محمد رضا، اصول الفقه، ص ۱۵۵ و مصباح، محمد تقی، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، ص ۹۱

^۳ - همان، ص ۱۶۱، مصباح، محمد تقی، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، ص ۹۲ و همو، فلسفه اخلاق، ص ۷۷

و حیوانات واسطه بین حسن و قبح باشند، زیرا که درباره آنان امر و نهی نیامده است.^۱ مؤلف کشف المراد این گونه آورده است که، فعلی که حادث می‌شود یا به امری زاید بر حدوثش متصف نمی‌شود، مانند حرکتی که از روی سهو یا هنگام خواب از انسان سر می‌زند و یا متصف به امری زاید بر حدوثش می‌شود. و این بر دو قسم است: حسن و قبیح. حسن فعلی است که به ارتکاب آن نکوهشی تعلق نمی‌گیرد و قبیح برخلاف آن است. فعل حسن یا به گونه‌ای است که وصفی زائد بر حسنش ندارد و آن مباح است، که بر انجام یا بر ترک آن ستایشی نیست؛ و یا به گونه‌ای است که وصفی زاید بر حسنش دارد که در این صورت یا چنان است که انجام دهنده آن سزاوار ستایش و ترک کننده آن سزاوار نکوهش است و این همان فعل واجب است. و یا چنان است که انجام دهنده آن سزاوار ستایش است اما بر ترک آن نکوهش تعلق نمی‌گیرد و این همان مستحب است و یا به گونه‌ای است که، ترک کردن آن ستوده است اما انجام دادن آن نکوهیده نیست و این همان مکروه است.

بنابراین فعل حسن به افعال چهارگانه تقسیم می‌شود: واجب، مستحب، مباح و مکروه؛ و با ضمیمه قبیح به آن‌ها مجموع احکام حسن و قبیح پنج تا خواهد بود که متناظر با احکام پنجگانه فقهی است.^۲

گفته‌اند که حسن چیزی است که در انجام دادن آن حرجی نباشد و قبح آن چیزی است که در آن حرجی باشد، بنابراین فعل مباح و فعل شخص نامکلف حسن است، زیرا که در آن تصور حرجی نمی‌رود. و قبیح تنها حرام باشد و مکروه نیز چون در فعلش حرجی نیست، سزد آن که بگویم حسن است، مگر آن که بگویند چون ترک مکروه موجب تحسین می‌باشد و فعل آن، این تحسین را نابود می‌کند و نابود کردن تحسین حرج محسوب می‌شود، پس بنابراین مکروه هم قبیح است. افعال الهی هم بعد از ورود شرع و هم قبل از

^۱ - حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، ج ۴، ص ۵۲۷

^۲ - علامه حلی، کشف المراد، ج ۱، ص ۸۳